

Az ómagyar kori helynévképzők és változataik

1. A szakirodalomban azt a kérdést tanulmányozva, hogy mely képzőknek alakult ki helynévképző szerepe a magyarban, nem teljesen egyező véleményeket találunk. Mindez nem csak abból a kézenfekvő tényből adódik, hogy egy vagy két formánsról a tudományos kutatás során újonnan is kiderülhet, hogy lehetett helynévképző funkciója is. A véleménykülönbségek másik, sőt talán nagyobb része szemmel láthatóan a köré a probléma köré csoportosul, hogy mikor tekinthetünk két képzőt egymás alakváltozatának (vagyis valójában egy képzőnek), és mikor mondhatjuk, hogy két önálló képzőről van szó. A toldalékok esetében a MG. szerint akkor lehet szó alakváltozatokról, ha egy morfológiai kategóriához több nyilvánvalóan azonos jelentésű és funkciójú, ám alakilag részlegesen eltérő morféma tartozik (42). Az adott morfológiai kategóriát reprezentáló (elvont) invariáns realizációit hívja e munka allomorfnak¹ vagy variánsnak. Ma képzővariánsokat (többalakú képzőket) leggyakrabban a testes morfémák között találunk, ezek általában magánhangzóik palatális-veláris voltában térnek el, vagy a kezdő hang meglétében, illetve hiányában (ezekre példákat lásd MG. 60, 313–4): így esetükben általában minden probléma nélkül eldönthető, hogy mely képzők alakváltozatai egymásnak, a “részleges alaki eltérés” (és emellett az összetartozás) mindenki számára jól érzékelhető. E variánsok ráadásul egymással ún. komplementáris eloszlásban vannak, azaz egy morféma allomorfjai kizárják egymást, vagyis esetükben egyértelmű kritériuma van a tőhöz való kapcsolódásnak. Ma a magyarban egyébként ez az alternációtípus messze a legjellemzőbb, ezt nevezi a MG. funkciótlan kötött alternációnak.

2. A magyar nyelvtörténet korai korszakaiban egymás alakváltozataiként felsorakoztatott képzők (-p/-b, -k/-g, -z/-sz, -n/-ny, -l/-ly) ezzel szemben többnyire egyeleműek, vagyis köztük az összetartozás felismerése a részleges alaki eltérés alapján jóval nehezebb. Ha a MG. terminológiájánál maradunk, az említett párok a funkciótlan szabad alternáció eseteit kellene, hogy képviseljék. Ez tovább nehezíti annak az eldönthetőségét, hogy mikor tekinthetők önálló morfológiai egységnek, ugyanis a szabad változatok egymással definíció szerint tetszőlege-

¹ Más meghatározás szerint az allomorfoknak csak az egymást kizáró variánsokat nevezhetjük, vö. a fonológia allofón fogalmával.

sen felcserélhető² (mivel a hangtani környezet nem határozza meg, hogy a toldalék melyik változata jelenjen meg). Ráadásul képzőkről van szó: ezeknél — ellentétben a ragokkal, ahol sokkal világosabb az adott morfológiai kategóriához való tartozás — általában nem elég a közös funkciót tekinteni, ugyanis nem ritkák a szinonim képzők. Felvetődik egy módszertani (és eldönthetőségi) kérdés is, hiszen míg a mai szinkrón időállapotot tekintve nincs különösebben nehéz dolgunk az alakváltozati kérdések megítélésében (többek között bármelyik magyar beszélő intuíciója a segítségünkre lehet, ellentétben mondjuk egy toldalék-morféma képző, jel vagy rag voltának megítélésével), ezzel szemben a korábbi nyelvtörténeti korszakokra nézve természetesen nem lehet ilyen intuíciónk, nem tudhatjuk, hogy a beszélők mit éreztek összetartozó (azonos funkciójú, egymással tetszőlegesen felcserélhető) képzőknek.

A másik probléma már önként adódik a konkrét adatok vizsgálata előtt. A definíció azonos jelentést említett az allomorfia egyik meghatározó kritériumaként. A helynévképzők esetében ez nyilván nem jelentheti azt, hogy minden helynévképző funkcióval (is) bíró formáns automatikusan egymás alakváltozata lenne, mint “egy morfológiai kategória” képviselője. Kérdéses továbbá, hogy a helynévképző funkció tekinthető-e egyáltalán morfológiai alapkategóriának. Mai morfológiai leírásaink nem vesznek fel ilyet, ami persze fakadhat abból is, hogy nincs manapság is produktív helynévképzőnk. (Már csak azért sem, mert új helynevek sem gyakran alakulnak.) Az, hogy helynévképzőink a megfigyelések szerint minden esetben másodlagos alakulásúak, alapjában véve szintén nem kellene, hogy oka legyen a kategória mellőzésének: egy-egy morfémafunkció természetesen kialakulhat egy korábbi mellé is. Már jobban magyarázhatja a helynévképzők említésének hiányát az, hogy kimondottan szófajjelölő (ez esetben szócsoporthoz való tartozást jelölő) funkcióról általában nem szokás beszélni egyes képzőink kapcsán (annak ellenére, hogy ez több esetben meggyőzően kimutatható, erről lásd BÉNYEI 2003: 45–7).

Nyelvtörténeti adatok elemzése során természetesen nemegyszer előfordul, hogy a szóalakon található képző szerepéről nem tudunk biztos kijelentést tenni, azaz a konkrét esetben nem tudjuk eldönteni, hogy a több azonos alakú képző közül éppen melyiket látjuk reprezentálva (közszoói szerepkörűt vagy névképzőt). Ennek ellenére és ezzel együtt fel kell tételeznünk legalább elméletileg azt, hogy (legalábbis a nyelvtörténet bizonyos korszakaiban) léteztek aktív helynévképzők a magyarban, és így rajtuk is tanulmányozható az alakváltozatok problematikája. Nem zárható ki, hogy a helynévképzők el is különülnek alakváltozatok tekintet-

² Bár megjegyzendő, hogy a mai magyar nyelvet tekintve kétséges, hogy találunk-e ilyet a képzők között. A töváltozatok között természetesen nem egy példát lehet említeni: *veder ~ vödör*, *emlékezik ~ emlékszik*, *gondolkozik ~ gondolkodik* stb., ám a MG. által ide sorolt képzőalternánsok valójában inkább tőalternációnak foghatók fel: *lopózik ~ lopódzik*.

ében homonim (közszóképzői funkciójú) képzőpárjaiktól, de persze hasonló alakváltozatokat is mutathatnak velük. Az ilyen elkülönülés nyilván nem kritérium valaminek az önálló képző volta mellett, viszont ha fennáll, akkor bizonyító erejű az említett folyamatban. (Például a *-d*-nek kicsinyítő funkcióban tudtommal nem figyelhető meg *-t* változata, személynév- és helynévképzőként viszont igen.)

3. A továbbiakban térjünk rá arra, hogy konkrétan mely helynévképzőinken tanulmányozható a fentebb általánosságban bemutatott probléma. Valójában szinte minden helynévképzőként (is) számon tartott képzőnk esetében felmerült már valamilyen módon az „alakváltozat vagy önálló képző?”-kérdés a szakirodalomban. Így például a *-gy*-t időnként a *-d* palatalizációval keletkezett alakváltozatoként említik, a *-t* szintén a *-d* zöngétlenült változatoként fordul elő nemegyszer, a *-j* képző kialakulását pedig néhányan az *-i* magánhangzó utáni helyzetével magyarázzák (*Halmi, Halmaj; Kapi, Kapuj*). Mások ugyanezeket a párokat egymástól független képzőknek tartják.

Az a tény, hogy az említett kérdés újra és újra felvetődik a helynévelemzések során, és mégsem született idáig megnyugtató eredmény, önmagában is jelzi a téma problematikus voltát. Fontos leszögezni, hogy a véleménykülönbség sohasem a vizsgálati szempontok különbségéből adódik. Azt tapasztalhatjuk, hogy az érvek két képző alternánsként való összetartozása mellett tipikusan keletkeztörténetiek, azaz a közös eredet kimutatását tartják fontosnak a funkció azonossága mellett, ami viszont a definícióból következik. Érvként szokott szerepelni a hasonló alaktani viselkedés, illetve — ha van ilyen — az azonos szótón megfigyelhető váltakozás. (A MG. is felhívja a figyelmet arra, hogy ha az alternáció csak a funkció azonosságát jelentené, akkor hamar összemosódna a szinonimitással.) Az, hogy mégsem egyező véleményre jutnak az elemzők, nyilván más okokkal magyarázható (például különböző adatok vizsgálata, bizonyos esetekben adathiány stb.).

Ahhoz, hogy átfogóbban láthassuk, milyen forrásokból származnak problémák a nyelvtörténeti elemzések során, az egyes helynévképzők részletes áttekintése előtt érdemes felsorakoztatni a közszói anyag vizsgálatakor bemutatott képzőanyagot is, ahol hasonló alakváltozati problémák merültek fel. Ilyen a *-k* (*lélek, ének, fészek, torok*), amely zöngésült változatának tartják a *-g*-t (*balog, kéreg, lovag*) néhány adatban; a nagyon ősi és rendkívül kevés példában szereplő *-p* ~ *-b* (*közép, küszöb, nyaláb*) is ilyen párt alkot; továbbá a *-z* ~ *-sz* (*ravasz, rekesz, tavasz, igaz, száraz*), amely affrikálódva *-c*-ként is megfigyelhető (*gömböc*), és az *-l* ~ *-ly* (*homály, körtvély, lepel, személy, zugoly*), valamint az *-m* ~ *-n* ~ *-ny* (*gyertyán, vadon, kemény, sovány, vékony*), amely egyébként helynevekben is használatos (*Somogyom*, első adata 1317: *Sumugun*: Cs. 5: 893), egymás palatális-depalatális megfelelői. (A példákat az EWUng.-ból gyűjtöttem.)

Érdeemes rögtön összevetésként a TNYt. véleményét idézni, itt hasonló példaanyag elemzése után ugyanis más eredményre jut a fejezet szerzője az alakváltozatok tekintetében. Így például nem tartja megalapozottnak azt a véleményt, hogy a *-g* csupán a *-k* hangtani változata lenne, mivel a közös eredet nem bizonyítható, és ugyanazon alapszón sohasem váltakoznak (a két formáns funkcióinak hasonlóságát nem tekinti érvnek a közös eredet mellett, hiszen a képzők szinonímiája mindig is általános jelenség volt). Hasonlóan önálló képzőként említi az *-m*-et (*alom, him, orom*), amely tehát megítélése szerint független az *-n/-ny*-től (vö. SZEGFŰ 1991: 202–3).

Első pillantásra kitűnik, hogy a legrégebbi szóanyag esetében gondot okozhat az, ha morfológiailag jól elemezhető képzések helyett nemegyszer teljesen elhomályosult (elavult alapszóból elavult képzővel létrehozott) származékokat látunk a példaanyagban. Ez (és a rendelkezésünkre álló adatok viszonylag kis száma) még nehezebbé teszi két képző esetén az egykori közös funkció megállapítását, és az alakváltozat tényének felismerését. Látható mindemellett az is, hogy ezek teljesen más típusú alternációk, mint amilyenek a mai magyar nyelvben jellemzőek (lásd fent), azaz nem a szabályos váltakozás eseteit képviselik. Az alternációk típusa persze nem állandó vonása egy-egy nyelvnek, ez a változás is megmagyarázható: a nyelvtörténet korai szakaszaiban az egyelemű képzők domináltak, később többnyire ezek összetapadásával testesebb képzők, képzőbokok jöttek létre.

Végül még egy fontos kiegészítés a nyelvtörténeti korszakokra vonatkozóan: ha feltesszük a kérdést, hogy két képző egymás alakváltozata-e, fontos arra is gondolnunk, hogy melyik az a szinkrón időállapot, amelyre vonatkoztatva megfogalmazzuk a problémát. Az alternáció tényét ugyanis mindig csak a szinkróniában tudjuk értelmezni: ha két képző eredete szerint azonos, az még nem jelenti azt, hogy a vizsgált időszakban is alakváltozatként működnek (például az *-i* helynévképző és a *birtokjel*). Felléphetnek idővel ugyanis olyan funkcionális különbségek, amelyek azt jelzik, hogy a két képző önállósult. És mivel ezek a képzőváltozatok a korai ómagyar korban többnyire nem kötött variánsok, ez amellet szól, hogy különösen könnyen válhatnak egymástól függetlenné (ha szabályos alternánsok lennének, akkor az önállósulás nyilván akadályokba ütközne). Ugyanez a tény — tudniillik az, hogy az érintett képzőknél nem figyelhető meg tőtípushoz kötöttség — magyarázhatja az esetleges váltakozást egy alapszón belül, ami sok esetben megfigyelhető. (Lásd az adatokat később a *-d/-t* és a *-d/-gy* esetében. Persze még ilyenkor is elképzelhető, hogy egyszerűen képzőcsere történt, ezért más tényezőket is mérlegelni kell, a váltakozás nem mutat feltétlenül az alakváltozat tényére.)

4. A továbbiakban a fentebb felsorolt szempontokra figyelve összegzem, hogy mit tudhatunk helynévképzőink alakváltozatairól. Helynévképzőink közül legtöbbször és leginkább problematikus módon a *-d/-t* és a *-d/-gy* vonatkozásá-

ban merült fel az esetleges alternáció lehetősége. Lássuk, hogy milyen elgondolások születtek a kérdés tisztázására, elsőként az alakváltozatok esetében elvárható közös eredet kérdésében! A kérdés tehát az, hogy a -gy a -d palatalizációval keletkezett alakváltozata-e, vagy tőle független képző? A szakirodalomban nem egy helyen az első megközelítést javasolják (PAIS 1916: 366; fordított irányú fejlődést is elképzelhetőnek tartva, illetve a -d ~ -gy-ben nyelvjárási különbséget látva: MELICH 1910: 156; további irodalom összegzését lásd D. BARTHA 1958: 104–5). GYÖRKE JÓZSEF viszont a témáról írott tanulmányában kimutatja a -gy-nek egészen az ugor korig visszavezethető eredetét (1940). Ezt vallja BÁRCZI GÉZA is, hozzátéve, hogy egy-egy esetben nem lehetetlen, hogy valóban -d > -gy változás történt (1951: 150, ehhez lásd még *Szuhod* ~ *Szuhogy* adatait: FNESz. *Szuhogy*). Ha a történeti adatok tanúságát tekintjük, az a tény is a palatalizációs megoldás ellen szól, hogy ahol egy helynévnek van -d-s, illetve -gy-s változata is, többnyire a -gy képzős a régebbi adatolású (*Gyógy* ~ *Diód*, *Gesztőgy* ~ *Gesztőd*, *Kórógy* ~ *Szamoskóród*, *Nyárágy* ~ *Nyárad*). Ez, illetve az, hogy a -gy-vel alakult neveknek sokszor nincs -d képzős megfelelőjük (*Almágy*, *Hal-mágy*, *Hárságy*, *Száldobágy*, *Szilvágy*, *Egregy*), mind abba az irányba mutat, hogy a -gy a -d-nél korábbi szuffixum lehet. BENKŐ LORÁND legújabban ezzel egybecsengő véleményt fogalmazott meg: bár gondolatmenetét nem fejt ki részletesen, valószínűleg hasonló érvek alapján írja a -gy-ről “Ómagyar kori helyneveink vizsgálatának néhány szempontja” című tanulmányában, hogy a -d-től független szuffixum, és nagyon korai, a -d-s névtípust feltétlen megelőző helynév-alakulási mód jellemzője (1998: 119). Ilyen értelemben szán neki ugyanis fontos szerepet a helynévtípusokra épülő kronológia finomításában, árnyalásában.

A második vizsgálati szempont a funkcióbeli azonosíthatóság kérdése. GYÖRKE a -d/-gy-ben rokon funkciójú (személynevekben kicsinyítő-névképző, helynevekben talán eredetileg ellátottság értelmű), de mint láttuk, eredetükben különböző képzőket lát (1940). Hasonló a véleménye BÁRCZI GÉZÁnak is, aki szintén elismeri a rokon funkciót, és ezzel magyarázhatónak tartja az adatokban való cserélődést, de az alaktani viselkedésüket nem tartja összeegyeztethetőnek (1951: 150, 1958a: 156, valamint lásd a következő pontot). A képzőfunkciók vizsgálatát természetesen a korai időkre jellemző adathiány rendkívül megnehezíti: így a -d és a -gy esetében is feltett ellátottság jelentést nem igazolják közsői adatok, arról a néhány egyáltalán idézett közsői származékról (*tölgy*, *jobbágy*, *ormágy*) pedig D. BARTHA KATALIN megállapítja, hogy bennük a -gy funkciója nem egészen világos (1958: 104). (A képző funkciójáról e szavakban egyébként a TESz. és az EWUng. sem nyilatkozik egyértelműen, a TNyt. pedig megállapítja, hogy -gy alakú képzőt semmilyen jelentésmódosító szerepben nem tartunk számon, azaz az említett adatok idesorolhatóságát is kétségbe vonja [202].) Megkockáztatom azt a feltételezést, hogy a -gy-nek éppen a már említett időben

korábbi volta magyarázhatja, hogy miért nem áll rendelkezésünkre -gy képzős közszói adat: nyilván hamarabb elvesztette produktivitását, mint a -d. Ennek ellenére feltehető, hogy valamikor aktív volt közszavak képzésében is, hiszen minden helynévképző másodlagos alakulású, valamilyen köznévi funkcióból fejlődött ki. A többek által említett ellátottság jelentést egyébként a helynévi adatok alapján szokták kikövetkeztetni, a TNYt. például feltűnőnek tartja, hogy helynevekben általában növény-, illetve állatnévi alapszón fordul elő, ez a szerző szerint az ellátottság kifejezésére mutathat (SZEGFŰ 1991: 253).

A harmadik fő összevetési szempont a képzők alaktani viselkedése lehet. A -d/-gy vonatkozásában inkább különbségek, mint párhuzamok tárhatók fel. A -d képző után, mint tudjuk, az -i véghangzó sokáig nem tűnik el, a -gy után ezzel szemben már legelső adataiban is hiányzik. (A -gy jelölése a korai századokban még g vagy gh, tehát nem okoz olvasati problémát a későbbi-mai gy forma, ahol a régiségben az y természetesen -i-ként is értelmezhető lenne.) A -gy az adatok többségében az alapszó teljes tövéhez járul, és többször jelentkezik -ágy alakban — egyes etimológiák szerint ilyenkor nem is képzőről, hanem 'folyómeder' jelentésű összetételi tagról van szó³ —, a -d pedig nem ritkán a csonka tőhöz járul.⁴ Ezek a tények szintén arra mutatnak, hogy a -gy a -d-től független képző volt.

Ha el is fogadjuk a fenti gondolatmenetet, azért mindenképpen figyelemre méltó a váltakozás az alábbi adatokban. Békés és az erdélyi Fehér megyében *Enyed* falunév több esetben -g(h) végződéssel szerepel (1299/XIV: *Enug*: Gy. 2: 141, 1301/1437: *Enygh*: Gy. 1: 505), a Csanád megyei *Szanád* adatai között pedig szintén előfordul *Zanagh* változat (1315/1384, Gy. 1: 870), *Sáránd* első adatai *Sarang* (1219/1550, 1291–4, Gy. 1: 658, FNESz. *Sáránd*) formájúak,⁵ *Halogy* és *Sámogy* helynevek alapjaként pedig hasonló hangzású, -d képzős személynevek szerepelnek (FNESz.). A Baranya megyei *Sámod* adatai között ugyancsak megtalálhatók a -d és a -gy képzősök is (Gy. 1: 375). Ezeknek az eltéréseknek a magyarázatára a FNESz. nem tér ki, mivel a -d-t és a -gy-t egyszerűen alakváltozatoknak tartja. Ugyanígy csak hangtani változatnak tartja KISS LAJOS *Somodi* (1255: *Somogy*: FNESz. *Somodi*), *Szuhod* (1576: *Szuhogh*: FNESz. *Szuhogy*) és *Néved* (1229: *Nywg*: FNESz. *Néved*) esetében a -gy-s végződésű adatokat. Bár a két képző valódi összetartozásának bizonyítéka az lenne, ha közszói adatokon is váltakoznának, a fentebbi, különállás mellett szóló érvek ellenére sem kell mindig feltétlenül képzőcserével magyarázni a váltakozást. Mivel a két képző a nyelvtudatban valamiképpen összetartozhatott, természetesen néhány esetben elképzelhető hangtani változás is (palatalizáció vagy depalatali-

³ Ezzel a kérdéssel kapcsolatban lásd e kötetben TÓTH VALÉRIA tanulmányát. (*A szerkesztők.*)

⁴ Olyan esetekben mindez különösen feltűnő, ahol egy név adatai között -d és -gy végződésű is megtalálható, például a Baranya megyei *Sásd* ~ *Sasugh* (FNESz. *Sásd*).

⁵ Itt persze a g-s ejtés is elképzelhető.

záció). Biztosan végződéscsere történt viszont *Chabrad* (+1285/1366/1369) > *Chabrag* (1470) esetében (FNESz. *Csábrág*), és biztosan egyszerű palatalizáció *Bugyi* falu nevében (1346: *Bwd*, 1381: *Bugy*, a *Bud* szn.-ből; vö. FNESz. *Bugyi*).

A *-d/-t* képzőknél annyiban más a helyzet, hogy jóval több szóalakban figyelhető meg a váltakozásuk. Ezért összetartozásukat általában nem kérdőjelezték meg a szakirodalomban, kapcsolatukról pedig többnyire egybehangzóan megállapították, hogy a *-t(i)* csak a *-d(i)*-ből a megelőző zöngétlen *-s* hatására előre ható hasonulással létrejött zöngétlenedett forma, s ezzel alaki és funkcionális viselkedés szempontjából is teljes párhuzamot mutat. BÁRCZI hozzáteszi, hogy a *-t(i)* a nyelvi tudatban mindvégig megtartotta a kapcsolatot a *-d(i)* alapformával, legfeljebb némileg összekeveredve a *sziget*, *menyét*, *evet* stb. szavak más eredetű *-t* képzőjével (1951: 163). Az előre ható hasonulás magyarázatát KNEZSA kísérelte meg, aki a *zs* hiányával indokolta a hasonulásnak e korai századokban tapasztalható formáját (1933: 157). Mindez persze nem ad magyarázatot arra, hogy miért volt az *sz* után is mindig *-t* képző, annak ellenére, hogy a *z* nem volt ismeretlen a magyarban. Később a *-d*-nek *-t* formában való megjelenését nemcsak az *s* utáni, hanem bármilyen zöngétlen mássalhangzó utáni helyzetével magyarázták. Néhány vélemény szerint (például BÁRCZI 1951: 162) az így létrejött *-t* később önálló életre kel, és így alakultak ki bizonyos *t* végződést mutató alakok: *Moncat*, *Zolgat*. Mások, mint például PAIS DEZSŐ (idézi D. BARTHA 1958: 105), megállapították, hogy miután a *-t* változat a *-d*-nek *s*, *sz* utáni pozícióban végbement zöngétlenedése következtében megszületett, az ilyen esetek analógiájára jelentkezhetett aztán más hangok (azaz zöngések) utáni helyzetben is.

Látható tehát, hogy többen többféleképpen vélekednek a képző történetéről. Ahhoz, hogy a kérdést körbejárhassuk, érdemes szisztematikusan megvizsgálni a rendelkezésre álló nyelvi adatokat. Összegezve a következőket tapasztalhatjuk. Azokban az adatokban, ahol még nem ment végbe a képzővégi magánhangzó eltűnése, helytálló az a szabály, hogy a képző alakja magánhangzó és zöngés mássalhangzó után *-di*, zöngétlen mássalhangzó után *-ti*. Tehát valóban a *-di* képző hasonulásáról lehet szó a megelőző hang hatására.

Valamivel más a helyzet akkortól, hogy a *-d* a képzővégi magánhangzó eltűnését követően abszolút szóvégre kerül. Ezzel a korábbi szabály úgy módosul, hogy a zöngés mássalhangzó után a *-d*, zöngétlen mássalhangzó után a *-t* tipikus marad, magánhangzók után viszont elég jelentős számban megjelenik a *-t* változat, nemegyszer a *-d*-vel váltakozva. Mivel a dunántúli emlékekben ez a váltakozás erősebb, DEME LÁSZLÓ megállapította, hogy a jelenség oka minden bizonnyal a Dunántúlon ma is gyakran jelentkező úgynevezett zöngétlen kihangzás, azaz szóvég-zöngétlenedés (1957: 379). Azt, hogy itt valóban nem a *-t* változat megelevenedéséről van szó, alátámasztja, hogy a szóvég-zöngétlenedés nemcsak a *-t* és *-d* viszonylatában figyelhető meg ekkoriban, hanem *-k* ~ *-g* váltakozás (a

g zöngétlenedése) szintén jelentkezik: *Gombolyag* ~ *Gombolyak* (FNESz. *Gombolyag*), *Ecseg* ~ *Ecsek* (FNESz. *Ecsegfalva*), *Diószeg* ~ *Gyozyk* (FNESz. *Bi-hardiószeg*). Bizonyítékok lehetnek továbbá az olyan túlkompensációt mutató, etimologikusan *-t*-t tartalmazó esetek, mint a *Hosued* (~ *Chuswet*), *Sombod* (~ *Zombot*), *Alberd* (~ *Albert*) (DEME 1957: 378), a helynevek közül *Obruth* ~ *Ob-rud* (Gy. 2: 130, FNESz. *Abrudbánya*) stb.⁶

Hogy a zöngétlenek utáni előre ható hasonulás és a zöngétlen kihangzás érvényesülése csak átmeneti jelenség volt, azt a későbbi, minden hang után következően *-d*-s adatok bizonyítják a kései ómagyar kortól kezdve.⁷ Így a jelenség korhatároló értékűvé is válik, és például megállapítható, hogy a zöngés *-d*-t tartalmazó 1092: *Cuesd*, *Segusdtou* és az 1135: *Nemusd* adatok aligha származhatnak a jelzett időpontokból, csak későbbi másolatból vagy hamisítványból. A két oklevél jelzete alapján valóban hamis (vö. DEME 1957: 380). Mindenképpen megjegyzendő továbbá, hogy a *-t* megjelenésében nemegyszer valószínűleg az idegen (németes?) ejtésre jellemző szóvégi zöngétlenedést kell látnunk. Ennek bizonyításához (vagy legalábbis konkrét adatokhoz kötéséhez) persze ismernünk kellene az oklevél lejegyzőjének nyelvi hovatartozását. Mindenesetre tanulságos a pápai oklevelek megfigyelése ebből a szempontból: ezek egy-egy helynév többi adatához képest arányaiban jóval nagyobb számban tartalmaznak a magánhangzó utáni *t*-re példákat.

A vizsgált adatokból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a *-d* és a *-t* a korai ómagyar korban alighanem tényleg többnyire alakváltozatokként működtek, bár hozzá kell tenni, hogy volt egy eredetében ettől független *-t* képző is. GYÖRKE JÓZSEF ennek eleve más, uráli *-tt*. eredetet tulajdonít (1937: 244), BÁRCZI GÉZA pedig hozzáteszi, hogy ebben az eredeti *-t*-ben a véghangzó vagy hiányzik, vagy *-u* alakban jelentkezik (?*utu*, *Sahtu*), szemben a másodlagos *-t* többségében *-i* véghangzójával (1951: 163). Funkciójukról pedig megállapítja, hogy az eredeti *-t* képzőben az ősi kicsinyítő funkció már elhomályosult, míg a másodlagos *-t*-ben nagyon is eleven volt az egész korszakban. Valószínűleg azonban nem ilyen egyszerű a helyzet a kétféle képző megkülönböztetésében. A BÁRCZI által említett két véghangzós adat a mai felfogás szerint valójában nem *-t* képzőt tartalmaz: az eleve kérdőjeles *ut*-at az EWUng. már nem képzősként elemzi, a *Saht* helynév pedig BENKŐ kutatásai szerint idegen eredetű, és a *-t* szervesen hozzátartozott a tőhöz (1998: 173). Így valószínűleg inkább DEME javaslatával

⁶ A nyelvérzékben beállott zavar magyarázhatja az olyan leírású adatokat is, mint például a *Kuestd* (FNESz. *Villánykövesd*), *Kulestd* (FNESz. *Kölesd*).

⁷ Az itt vizsgált nevek ma többnyire *-d* képzővel élnek (kivéve talán *Babot*). Ez igaz az *-st* ~ *-sd* képzős nevekre is (ti. hogy *-sd* a mai formájuk). Arról, hogy ezek mennyiben tekinthetők önálló képzőknek, lásd alább.

érthetünk egyet, aki szerint az eltérő képzővégi magánhangzókban talán nyelvjárási különbséget kell látnunk (1957: 382).

Ha elfogadjuk a *-t* és a *-d* alakváltozatként való értelmezését, akkor az *-st/-sd* képzőkapcsolat hasonló viszonya sem látszik nehezen megoldhatónak. Ez viszont az eddig vizsgáltakhoz képest más típusú problémát vet fel: a képzőbokokét. Szerkezeti szempontból egy képző lehet egyszerű (elemi) és összetett. Ez utóbbiakra alkalmazta sokáig a szakirodalom a képzőbokok kifejezést, a MG. viszont már csak az összetett képző megnevezést használja. A két fogalom ugyanazt takarja: a képző nem egy képzőelemből áll, hanem benne két vagy több egyszerű képző forrt össze. (Ez bekövetkezhet már eleve képzett szavak továbbképzésével, de lehet spontán keletkezésű is.) A témával foglalkozó irodalom többnyire megállapítja, hogy leíró szempontból nem célszerű ez a felosztás, hiszen a szinkroniában ezek ugyanúgy egységes jelentésű képzőként viselkednek, mint elemi társaik. Ezért az *-st/-sd*-vel kapcsolatban sokkal inkább úgy tehetjük fel a kérdést, hogy e képzőkapcsolatok valójában egységes képzők-e, vagy el kell vetni felvételüket helynévképzőink közé.

E képzőcsoportok képzőbokokként való tárgyalása nagy hagyománnyal rendelkezik a szakirodalomban (például BÁRCZI 1958). Ezzel szemben, ha a FNESz. etimológiáit nézzük, azt találjuk, hogy KISS LAJOS nem tesz fel ilyen összetett képzőt, hanem *-s* és *-d* képzővel keletkezettnek mondja az érintett neveket. A képzőcsoport egységes kezelésének problematikus voltára valójában már B. LŐRINCZY ÉVA felhívta a figyelmet, amikor azt írta, hogy a személynévekből lett *-st/-sd* képzős helynevek képzőit jelentésük szerint nem lehet összefoglalóan szemlélni (1962: 89). (Tudniillik vagy már eleve tartalmazta a helynév alapjául szolgáló személynév az *-st* végződést, vagy a *-t/-d*-t csak a helynévvé váláskor kapta. Mindkét lehetőség arra mutat, hogy *-sd* képzőbokok mint olyan nem vett részt helynevek létrehozásában.) A másik nagy és jellegzetes csoport a helynevek körében, ahol az *-sd* képzővel számolni lehet, a közsőkből lett földrajzi neveké. Az itt felsorolható nevek elemzése során felmerült, hogy az *-st/-sd* képző bennük 'valamiben bővelkedő'-t jelent, máshol pedig szintén a két képző együttes földrajzinev-alkotó szerepét gyanítják (például BÁRCZI 1951: 160). B. LŐRINCZY ezzel szemben e névtípus esetében is rámutat arra, hogy — legalábbis az ómagyar korban, ahol vizsgálatait végezte — "aligha beszélhetünk az *-st/-sd* képzőbokok egységes, ilyen vagy olyan, jelen esetben gyűjtőnévképzői vagy helynévképzői funkciójáról" (1962: 89). Szerinte a gyűjtőnévképzői jelentést az *-s* hordozta, a *-t/-d* pedig a közsőből helynévvé válás folyamatában játszott szerepet. Más kérdés, hogy magának az *-st/-sd* képzőbokoknak nem alakult-e ki később helynévképzői funkciója. Ennek eldöntéséhez olyan névadatokra lenne szükség, amelyeknek nincs kikövetkeztethető *-s* gyűjtőnévképzős alapszavuk, továbbá nincs *-t/-d* nélküli változatuk sem, hanem nyilvánvalóan valamilyen alapszó *-st/-sd*-vel alakult helynévi származékai. B.

LŐRINCZY ómagyar kori anyaggyűjtése során állítása szerint ilyenekkel nem találkozott, bár természetesen a két képző gyakori együttes előfordulása elindíthatott efféle folyamatokat. Lásd például közvetett bizonyítékként a *Kövesd* helynév számtalan megjelenését bármiféle *Köves* adathozható előzmény nélkül,⁸ így Bihar (+1283: *Kuesd*: Gy. 1: 638), Borsod (1275: *Kuesd*: Gy. 1: 783), Esztergom (1320: *Kuesd*: Gy. 2: 297), Gömör (1323: *Kwesd*: Gy. 2: 518), Győr (1324/1392: *Kwesd*: Gy. 2: 606) megyékben. Ehhez hasonlóan az összeforrottságot és a képzés nagy vitalitását jelentheti, hogy az *-st/-sd-*t tartalmazó szavakban a *-d/-t* mindig csonka tőhöz járul a legkorábbi adatoktól kezdve: *cuesti, segisti* stb. (vö. BÁRCZI 1951: 164).⁹

Az *-sd* helynévképző létezésére irányuló intuíció bizonyítása egyébként nem könnyű feladat, hiszen *-sd* végződést tartalmazó helynevek több úton létrejöhetnek, és az egyes esetekben valójában legtöbbször lehetetlen megállapítani a keletkezés módját. Más kérdés, hogy (az egyes nevektől elvonatkoztatva) az emberek tudatában a két képző funkciója összekapcsolódhatott, és együttesen sugalmazhatott helynévszerűséget. Ezt mutatják a később analogikus bővüléssel gyarapodott, ilyen képzőkapcsolatot tartalmazó helynevek is: *Bükkös* (1462: *Bykes*) > *Bükkösd* (1773: *Bükküsd*: FNESz. *Somogybükkösd*), *Halmos* (1341: *Halmas*) > *Halmosd* (1491: *Halmusd*: FNESz. *Halmosd*), *Monyorós* (1330/1477: *Monyorus*) > *Monyorósd* (1695: *Monyorosd*: FNESz. *Monyorósd*), *Nádas* (1299/1571: *Nadas*) > *Nádasd* (1321: *Nadasd*: FNESz. *Nádasdia*), *Nyáras* (1307: *Narosi*) > *Nyárasd* (1773: *Toos Nyarosd*: FNESz. *Tósnyárasd*), *Sáros* (1272–90/1346: *Garás* [□: *Saras*]) > *Sárosd* (1342: *Sarusd*: FNESz. *Sárosd*), *Somos* (1497: *Zomoss*) > *Somosd* (1506: *Somosd*: FNESz. *Somosd*).

Hasonló eset állhat fenn egyébként a szakirodalomban időnként feltételezett *-nd* képzőbokkal¹⁰ kapcsolatban is: lásd *Vasand* (1332–7: *Wasand*) magyarázata egy *Vas*-féle személynévből (FNESz. *Vasand*), illetve figyelmet érdemelhet, hogy a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei *Csengersima* egyszer *Symand*, másszor *Syma* néven szerepel (FNESz. *Simánd*).¹¹ Továbbá bizonyára (többek között) a hasonló formák¹² analógiájára lett az Esztergom megyei *Kecséd*-ből (1262:

⁸ Persze attól, hogy nem mutatható ki *köves* gyűjtőnév, a helynév alapjának természetesen lehet a *köves* melléknevet tekinteni, mint ahogyan a FNESz. is teszi, bár megjegyzendő, hogy a melléknevekből helynévképzővel alakult neveknek nincs szakirodalmi említése.

⁹ Vö. *Culessed* (1211, személynévként: FNESz. *Kölesd*) és *Tövissed* (1280: *Tywiszed*: Gy. 1: 731) nevekkkel, ahol az *s* az alapszóhoz tartozik.

¹⁰ A FNESz., hasonlóan az *-sd* képzőnél tapasztaltakhoz, nem tételez fel ilyen képzőbokrot, hanem különálló képzőkként elemzi őket (tehát egy személynévképző *-n* és egy *-d* helynévképző kapcsolataként).

¹¹ Ennek ellenére a FNESz. *Simánd*-ot egy *Sima* szn. *-n* képzős származékából *-d* képzővel keletkezettnek mondja (FNESz. *Simánd*).

¹² *Báránd, Berend, Beremend, Körmend, Köteland, Kövend, Locsmánd, Potyond, Sáránd, Taksond, Tuskánd, Vezend* stb. (FNESz.).

Keched: Gy. 2: 296) idővel *Kicsind* (1773, FNESz. *Kicsind*), és *Szokold*-ból *Szokond* (FNESz. *Nagyszokond*). Az etimologikus elemzés általában cáfolja az *-nd* képzőbokr létezését; hasonlóképpen az *-ny* kifejezetten helynévképzői szerepét, mégis azt gondolhatjuk, hogy viszonylag gyakori előfordulásuk során tárulhatott hozzájuk ilyen jelentésasszociáció is.

A továbbiakban az *-i* és a *-j* képző összetartozásának kérdését tárgyalom.¹³ Az *-é* birtokjel *-i* alakváltozata a korai ómagyar korban helynévképző funkcióban önállósult. Az *-é*-től való korai elszakadás jeleként értékeli a TNyt. a következőket (*-i* ~ *-y*) írásmódot, másfelől bizonyos hangtani helyzetekben (magánhangzóra végződő neveket követően) a *-j-s* forma megjelenését (aminek időpontjára helyesírási okokból nem tudunk következtetni, vö. SZEGFŰ 1991: 255). Ha az *-i/-j* képzők esetében a TNyt. által feltett összetartozást elfogadjuk, akkor azt mondhatjuk, hogy helynévképzőink közül itt fogalmazható meg leginkább egyértelmű alternációs szabály: mássalhangzó után *-i*, magánhangzó után *-j* formában szerepel a képző. Akik így vélekednek, azok szerint mindez egyben magyarázza a *-j* változat kialakulását, biztosítva van tehát egyező eredetük is, ami az azonos funkció mellett, mint láttuk, a másik fontos szempont. (Bár az, hogy egymás szabályos alakváltozatai legyenek, nem szükségszerű kritériuma az alternációnak, de nyilván erősítheti annak tényét.)¹⁴

Az *-i/-j* képzők összetartozásának elemzése ehhez képest nemrégiben új fordulatot vett a szakirodalomban. Bár eredet és funkció szempontjából tartható lenne az a megállapítás, hogy ezek egymásnak alakváltozatai, mégis fel kell tenni egy önálló *-j* helynévképzőt, amely viszont alaki viselkedés szempontjából különbözik az *-i*-től. A *-j* helynévképző önállósodása után tudniillik a *-j/-aj/-ej* mutat alaktani váltakozást (nem az *-i* és a *-j*), másfelől érdemes arra a különbségre is felfigyelni, hogy míg az *-i* helynévképzőnél teljesen szokásos az a jelenség, hogy bővíthet korábbi helyneveket, de el is tűnhet korábban *-i* képzősökről, a *-j* képzőre ez csak az egyik irányban igaz. Arra, hogy egy helynév *-j*-vel bővülne analogikusan (utólag), nem nagyon tudunk példát, KISS LAJOS is csak egyet említ: a Borsod megyei *Cserne* (1236, 1277: *Cherne*: Gy. 1: 768) > *Csernely* utólagos bővülését (1323, 1332–35: *Cherney*: Gy. 1: 768, KISS L. 1995: 40). Inkább az ellenkező előjelű folyamat a szokásos,¹⁵ például *Etey* (1257/1270, Gy. 3: 415) > ma *Ete* (FNESz. *Ete*), *Guerdei* (1216/1550) > *Guere-de* (1308, Gy. 1: 305, ma *Gerde*: FNESz. *Gerde*), *Rendvej* (1237: *Renduuey*: Gy.

¹³ A régebbi szakirodalom többnyire nem vesz fel külön *-j* képzőt, hanem az *-i* alá sorolják be a *-j-s* adatokat (például BÁRCZI 1958a: 160).

¹⁴ Bár elgondolkodtató, hogy az ejtési szabályok szerint nem *-Vji* kiejtést váránk-e inkább egy magánhangzó és az azt követő *-i* kapcsolatából.

¹⁵ Az más kérdés, hogy reciprok fejlődés útján is keletkezhetek *-i-s* kettőshangzók: az *-aj/-ej* ~ *-é* ingadozások idején eredeti *é* helyébe is léphetett *-aj/-ej*, pl. 1255: *Noe* ~ 1332–37: *Nouay* (BÁRCZI 1958b: 88).

1: 468) > ma *Rendve* (FNESz. *Rendve*), *Semptey* (1243, Gy. 4: 459) > ma *Sempte* (1312: *Sempte*: Gy. 4: 460, FNESz. *Sempte*), *Rabay* (1215/1550) > *Rábé* (1458: *Nagh Rabe*: FNESz. *Nagyrábé*), *Tapai* (1138/1329: *Tapai*) > ma *Tápé* (FNESz. *Tápé*), *Thathey* (1332–36, Gy. 2: 187) > ma *Táté* (FNESz. *Táté*), *Tolvayd* (1332–37: *Tolnoyd* [□: *Toluoyd*]) > ma *Tolvád* (FNESz. *Tolvád*) stb. Az említett neveknel kétféle fejlődési irány figyelhető meg: az eredeti diftongusból létrejöhet rövid és hosszú magánhangzó is (ez utóbbi esetben nemegyszer hangrendileg elhasonulva a tőtől). A FNESz. egyik esetben sem ejt szót szerkezeti változásról, tehát valószínűleg egyszerű hangtani változásnak (monoftongizálódásnak) tartja.

Az említett különbségeket figyelembe véve az *-i*-vel a *-j* legfeljebb csak eredetében egyezhet meg. BENKŐ LORÁND megfogalmazásában mindkettő a birtokjellel azonos eredetű; arról, hogy egymásból fejlődtek volna, nem ír, csak arról, hogy a köznevek *-é*-jétől a helységnevekben közönséges hasadással helynévképzőként különültek el. Eszerint a későbbi korokra nem tartható az a vélemény, amit a TNyt. képvisel, hogy a *-j* csak az *-i* képző realizációja magánhangzók után (SZEGFÜ 1991: 255). (A kérdésről legújabbán lásd BENKŐ 1998: 162–9, 178–85.) A fentiek ellenére további kérdéseket rejtenek például a Győr megyei *Rábcakapi* egykori *Capi* és *Kapuy* adatai, melyek az egész korai ómagyar korban váltakoznak (Gy. 2: 604). Mindez ugyanis ugyanazt a képzőt valószínűsíti, csak egyszer mássalhangzó, egyszer pedig magánhangzó utáni helyzetben. Hasonlóan találunk magánhangzós és mássalhangzós tőből képzett formát is *Halmi* (1217/1550: *Holmy*: FNESz. *Halmi*) és *Halmaj* (1234/1243: *Holmoy*: Gy. 1: 93)¹⁶ esetében, bár ez két különböző falu neve. Ugyanígy nem magyarázható az sem, hogy miért éppen a magánhangzós, illetve a mássalhangzós tövet választották a névadók az Abaúj megyei *Arkaj* (1267/1268: *Archay*: Gy. 1: 63, FNESz. *Arka*) és a romániai *Árki* (1453: *Arky*: FNESz. *Árki*) esetében, ahol az etimológiai elemzés mindkét névben az *árok* főnevet mutatta ki.

Végül néhány szó az *-s* helynévképző kapcsán arról, hogy létezett-e alakváltozata e képzőnek. B. LÖRINCZY ÉVA az *-s/-cs* képzőket már munkája címében is alakváltozatként szerepelteti, ezt nyilván támogatja a valószínű közös eredet mellett a hasonló alakulású képzőbokok tömege is (*-csa*, *-cse*, *-sa*, *-se*, *-ócs*, *-ós*, *-úcs*, *-ús* stb. képzők). Később a funkciók árnyalt elemzése során sem választja el őket, tehát döntésében végig a közös eredet dominál. A TNyt. viszont a funkcionális különbségekre helyezi a hangsúlyt, amikor arról számol be, hogy a *-cs*, ami korábban az *-s* képző nyelvjárási változata volt, az ősmagyar kor második felében önállósul: a kicsinyítés lett az elsődleges szerepe, de nem terjedt el

¹⁶ Megjegyzendő, hogy a FNESz. *Halmaj* esetében *-j* kicsinyítő képzőt tesz fel, *Halmi*-ban pedig *-i* képzőt, aminek nem említi a funkcióját. Ilyen kicsinyítő képző egyébként a TNyt.-ban nem szerepel. TÓTH VALÉRIA szerint inkább helynévképzőről lehet szó (2001: 67).

az *-s*-hez hasonlóan ellátottság, hasonlóság, foglalkozásnevek stb. képzőjeként (SZEGFŰ 1991: 212). D. BARTHA KATALIN is különválasztja az *-s* funkcióit, és *-cs* alakváltozatot a kicsinyítő jelentésben említ (és persze személynevekben, azután, hogy megállapítja: a *-cs* eleve csak a legrégebbi adatokban figyelhető meg). Ez rámutat arra a fontos szempontra is, hogy az olyan változatos jelentésekkel rendelkező képzők esetében, mint amilyen az *-s*, elképzelhető, hogy csak bizonyos jelentésükben van alakváltozatuk: tehát ilyenkor elméletileg valójában több homonim *-s* képzőt kell feltételeznünk, legalábbis a kicsinyítő és a gyűjtőnévképző *-s*-sel kapcsolatban. Az eredet és funkció szerint is szorosan összefüggő, alak tekintetében azonos képzőket poliszémnek tarthatjuk. (A képzők homonímiájáról és poliszémiájáról lásd MG. 312, StrNyt. 392–3, MMNy. 118.)

Azt mindenesetre megállapíthatjuk, hogy eszerint helynévképzőként az *-s* és a *-cs* már biztos, hogy nem alakváltozatok: az *-s* helynévképző szerepe az ellátottság- és gyűjtőnévképző funkcióból fejlődhetett (vö. SZEGFŰ 1991: 255), a *-cs*-nek pedig abban a néhány esetben, amikor a *(Hernád)kércs*, *Megyer**cs*, *(Nyír)kércs* (1282: *Kuskyrch*) helynevekben szerepel, KISS LAJOS kicsinyítő funkciót tulajdonít (1995: 39), bizonyára arra gondolva, hogy így szolgálják a nagyobb méretű *Abaujkér*-től, *Nagymegyertől* és *Szamoskér*-től való megkülönböztetést. Annak, hogy ő e nevekben a *-cs*-nek nem tulajdonít helynévképző szerepet, némileg ellentmond az a feltételezés, hogy mindhárom nevet utólagos kiegészülés eredményének tekinti (bár ezt a megfelelő képző nélküli adatokkal egyik esetben sem tudjuk alátámasztani). Szintén érdekes lehet a *Fajdac*s határ-résznev idevonása, amely a FNESz. valószínűsítése szerint talán olyan helyre utal, ahol a névadáskor feltűnően sok volt a fajd. Ez ugyanis arra utal, hogy (legalábbis ha helytálló az elemzés) az *-s* képzőnek mégis volt *-cs* alakváltozata ellátottság (vagy gyűjtőnévképző) jelentésben. Persze ennek igazolására mindenképpen további adatok volnának szükségesek, és azt is hozzá kell tenni, hogy említett helynevünkben az ősi *-cs* képzőnek a feltételezését problematikusá teszi, hogy első adata 1702-ből maradt ránk (így a *-cs* talán másképp — például valamilyen hangtani változással — is megmagyarázható, esetleg maga a származtatás is elképzelhető más módon, például személynevből).

Összegezve a kérdést, azt állapíthatjuk meg, hogy adatokkal nem tudjuk egyértelműen bizonyítani a *-cs* helynévképző meglétét az *-s* helynévképző mellett. Mindenesetre az a tény, hogy az *-s* képzős helynevek száma nyilvánvalóan jóval nagyobb, mint az (esetleges) *-cs* képzősöké, már önmagában is kérdéssé teszi a két képző alternánsként való feltételezését.

Irodalom

- BÁRCZI GÉZA (1951), *A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék*. Nyelvészeti Tanulmányok 1. Bp.
- BÁRCZI GÉZA (1958a), *A magyar szókinccs eredete*. Második, bővített kiadás. Bp.
- BÁRCZI GÉZA (1958b), *Magyar hangtörténet*. Második, bővített kiadás. Bp.
- D. BARTHA KATALIN (1958), *A magyar szóképzés története*. Bp.
- BENKŐ LORÁND (1998), *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Bp.
- BÉNYEI ÁGNES (2003), A -d képző a helynevekben: *MNyj.* 41: 45–50.
- Cs. = CSÁNKI DEZSŐ, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. Bp., 1890–1913.
- DEME LÁSZLÓ (1957), A -t(i) ~ -d(i) képző történetéhez: *MNy.* 53: 376–82.
- EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen I–II*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Bp., 1993–1995.
- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II*. Negyedik, bővített és javított kiadás. Bp., 1988.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza I–IV*. Bp., 1963–1998.
- GYÖRKE JÓZSEF (1937), A magyar -t kicsinyítő képző uráli megfelelői: *MNy.* 33: 244–6.
- GYÖRKE JÓZSEF (1940), A -gy névszóképző: *MNy.* 36: 34–41.
- KISS LAJOS (1995), *Földrajzi neveink nyelvi fejlődése*. NytudÉrt. 139. sz. Bp.
- KNIEZSA ISTVÁN (1933), A magyar zs hang eredete: *MNy.* 29: 142–57.
- B. LŐRINCZY ÉVA (1962), *Képző- és névrendszertani vizsgálódások. Az -s ~ -cs képzővel alakult névanyag az ómagyarban*. NytudÉrt. 33. sz. Bp.
- MELICH JÁNOS (1910), A tövégi magánhangzokról: *MNy.* 6: 150–8.
- MG. = *Magyar Grammatika*. Bp., 2000.
- MMNy. = BENCZÉDY JÓZSEF–FÁBIÁN PÁL–RÁCZ ENDRE–VELCSOV MÁRTONNÉ, *A mai magyar nyelv*. Nyolcadik kiadás. Bp., 1991.
- PAIS DEZSŐ (1916), A Sixtus keresztnév magyarosításai: *MNy.* 12: 365–70.
- StrNyt. = *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Szerk. KIEFER FERENC. Bp., 2000.
- SZEGFÜ MÁRIA (1991), A névszóképzés: *TNyt.* I, 188–255.
- TESz. = *A magyar nyelv történelmi-etimológiai szótára*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. I–III. Bp., 1967–1976. IV. Mutató. Bp., 1984.
- TNyt. = *A magyar nyelv történelmi nyelvtana I. A korai ómagyar kor és előzményei*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Bp., 1991.
- TÓTH VALÉRIA (2001), *Az Árpád-kori Abauj és Bars vármegye helyneveinek történelmi-etimológiai szótára*. A Magyar Névtárhívum Kiadványai 4. Debrecen.